

БУДЬМО  
ЗНАЙОМІ!



Гошко Тетяна Дмитрівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри класичних, візантійських і середньовічних студій (КлаВіС) Українського Католицького Університету. Автор монографії «Нариси з історії магдебурзького права в Україні XIV – початку XVII ст.» (2002) та понад сотні наукових та популярних статей, упорядник «Хрестоматії з історії України литовсько-польської доби» (2011), співпрацювала з Всеукраїнською асоціацією викладачів історії та суспільних наук «Нова доба». Сфера наукових інтересів – міське право в Центрально-Східній Європі XIV–XVI ст., історія України литовсько-польської доби, українська та польська проблемна історіографія, методологія та методика викладання історії.

Тетяна Гошко

## ВИСВІТЛЕННЯ ЛЮБЛІНСЬКОЇ УНІЇ В ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДЛЯ 8 КЛАСУ

Історія є однією з основних ланок гуманітаристики, за допомогою якої формується самоідентифікація, свідомість індивіда, уявлення про добро та зло, врешті історична пам'ять тощо. Слушно зауважив німецький дослідник Йорн Рюзен: «На рівні антропологічних універсалії людської культури історію можна розуміти як *сукупність форм, змістів і функцій тих культурних практик, через які люди інтерпретують своє минуле, щоб розуміти своє теперішнє і планувати своє майбутнє*»<sup>1</sup>. І далі: «...Знання про те, що відбувалося в минулому, має особливу властивість «історичного» лише тоді, коли в ньому йдеться і про значення пізнаного для культурного орієнтування сучасності»<sup>2</sup>. Оскільки основа особистісних характеристик людини, в тому числі її культурна, етнічна та національна самоідентифікація, формується в дитинстві, то викладання історії в школі – справа вкрай відповідальна. Але перш ніж говорити про засади історичної освіти, варто замислитись, яких результатів ми від неї очікуємо<sup>3</sup>. Від відповіді на це запитання залежатиме наше розуміння, яким має бути шкільний підручник з вітчизняної історії.

А сьогоднішня молодь – це не лише громадяни своєї країни, але і громадяни світу, який дедалі більше глобалізується. Нова генерація має розуміти і сприймати світ, сама має стати його органічною частиною. Безперечно, ключовим тут є поняття міжконфесійної та міжнаціональної толерантності, що особливо актуально для такої строкатої в релігійному та етнічному плані держави, як Україна<sup>4</sup>. Основою формування таких підходів до розуміння світу є Декларація принципів толерантності, що була затверджена резолюцією 5.61 генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 р.: «Толерантність означає поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Формуванню толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті й переконань. Толерантність – це єдність у різноманітті. Це не тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба. Толерантність – це те, що уможливорює досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру»<sup>5</sup>. Саме принцип толерантності оголошено основним у викладанні історії в XXI столітті, бо як слушно зауважила Я. Камбалова, «історія має бути важливою складовою державної освітньої політики, яка безпосередньо впливає на розвиток і формування молоді в дусі толерантності, взаємного розуміння і взаємної довіри між представниками різних етносів та релігійної конфесій». І тут багато залежить як від підручників, так і від вчителя, який «може донести думку про те, що в основі історичного розвитку людства лежить насамперед спільна історична та культурна спадщина, збагачена міжкультурним розмаїттям, яке може містити конфліктні, а іноді й драматичні аспекти. Це допоможе сформувати толерантне ставлення учнів до носіїв інших культур, запобігатиме виникненню упереджень, культурних стереотипів, проявів націоналізму, ксенофобії, расизму, антисемітизму, релігійної нетерпимості»<sup>6</sup>.

<sup>1</sup> Йорн Рюзен. Нові шляхи історичного мислення /Пер. з нім. В.Кам'янець. – Львів, 2010. – С. 16.

<sup>2</sup> Там само. – С. 21.

<sup>3</sup> Див.: Зашкільняк Л. Історія і соціальне замовлення (на прикладі шкільних підручників з історії) // Шкільна історія очима істориків-науковців. Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / Упорядкування та редакція Н. Яковенко. – К., 2008. – С. 65. Див. також: <http://khp.org.ua/index.php?id=1224503522>.

<sup>4</sup> Ця проблема належить до широко дебатованих у світі і є актуальною не лише для України, а й для всієї Європи. І власне дидактичній історії тут відводиться особлива роль. Див.: Gallagher C. History Teaching and the Promotion of the Democratic Values and Tolerance: a Handbook for Teachers. – P. 20–26 // [http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/Results/Reports&Studies/Gallagher1996\\_en.pdf](http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/Results/Reports&Studies/Gallagher1996_en.pdf)

<sup>5</sup> Декларація принципів толерантності. Держави-члени Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, що зібралися в Парижі на двадцять восьму сесію Генеральної конференції 25 жовтня–16 листопада 1995 р. Ст. 1.1. // <http://unesco.org.ua/ua/archive/documents/downloads/tolerance.pdf>

<sup>6</sup> Камбалова Я. Застосування новітніх методологічних підходів до викладання шкільного курсу всесвітньої історії як основа формування міжетнічної та міжконфесійної толерантності в учнів // Історія в школах України. – 2011. – № 6. – С. 36.

Все сказане аж ніяк не відкидає засад патріотизму. Поєднати й узгодити ці два принципи – завдання надскладне, і на рівні школи не завжди надається до стовідсоткового виконання.

Епіграфом до кожного підручника можуть стати слова: «Обираючи спосіб увічнити минуле, нація водночас обирає своє майбутнє»<sup>7</sup>. А майбутнє України, хочеться вірити, в європейському, зорієнтованому на ліберальні і демократичні цінності, світі. Тому переосмислення шкільного курсу історії України – одне з першочергових завдань. За останній час відбулися серйозні зміни в характері інформації, яку викладають у шкільних підручниках<sup>8</sup>. Справді, вже є спроби пояснити соціальну структуру суспільства, повсякденне життя, подано історію низки руських земель, включених у склад різних держав, є спроби відійти від українського етноцентризму, показавши зокрема формування кримськотатарського етносу<sup>9</sup> тощо. Але не все так добре, як хотілось би. «Перенесення центру ваги з класової боротьби на «боротьбу за національне визволення» аж ніяк не порушило стилістики пропагандистсько-наступальних інтерпретацій, на які спиралася радянська наука, реалізуючи виховну функцію історії. В унісон цьому автори сьогоденних підручників і дали асоціюють сукупний образ минулого а) з безкомпромісним конфліктом як рушієм історичних перемін, б) з надособовими соціологічними загальниками, котрі нібито наділені здатністю колективно й свідомо прямувати до раз і назавжди визначеної високої мети (тут, що правда, колишній «клас» замінено на «націю», а «соціальне визволення» на «державотворчі змагання»), в) з образом підступного зовнішнього ворога, котрий перешкоджає рухові до згаданої мети»<sup>10</sup>. І хоч написані ці слова більше десяти років тому, але вони і досі актуальні.

Варто зауважити, що українська історія значно складніша й багатогранніша, ніж ті ідеологічні штампи, якими рясніють підручники з історії. І лише очищення підручників від ідеологем, наповнення їх реальним змістом, часто дискусійними моментами, які власне й породжують запитання, а значить прагнення пізнати істину, наскільки це в принципі можливо, приведе і до «співпричетності», і до відкритості молоді до світу.

Проблема висвітлення в підручниках різних інтерпретацій окремих історичних сюжетів, не є новою, проте скільки б не говорили про неї, а віз і нині там. Насправді ж і учні, і студенти не такі примітивні, як ми їх часто уявляємо. Вони здатні на цікаві й неординарні думки та висновки, але вони здебільшого прагнуть не просто пізнати, а осмислити минуле, щоб зрозуміти і не тільки сприйняти, а сконструювати/запрограмувати майбутнє. Більше того, якщо вдається спонукати, зокрема, студентів до критичного осмислення поданого матеріалу, то питання, які вони

ставлять, підштовхують до глибшого дослідження теми, до пошуку нових шляхів і методів<sup>11</sup>.

Тут може бути чимало скептиків. Зокрема, Костянтин Баханов стверджує: «Практика показує, що постійно читає підручник 27% учнів, періодично 48%, а решта або взагалі не читає, або читає вряди-годи. Виходячи з того, що сучасний школяр взагалі читає мало, підручник мусить бути максимально стислим»<sup>12</sup>.

Я маю більш оптимістичний погляд, і цілком переконана, що підручник з гуманітарних дисциплін в першу чергу має бути цікавим, витримувати конкуренцію з іншою літературою, але разом з тим він має бути пізнавальним. Тоді читаючих буде значно більше, і для цього не треба буде застосовувати всім відомі «засоби впливу». І обсяг тут не головне. Хоч, з іншого боку, у всьому добра міра. Підручник не має бути ні енциклопедичним довідником, ні історичним романом. Разом з тим, він мав би бути з одного боку інформативним, з іншого – «живим», динамічним. Крім того, у підручнику слід враховувати не лише вікові психологічні особливості дітей, а й той факт, що інформаційний простір розвивається надто швидко, і середній інтелектуальний рівень суспільства загалом значно вищий, ніж кілька десятків років тому. Це справді процес об'єктивний, і цього не варто ігнорувати. І тому для написання доброго підручника потрібна співпраця науковців, педагогів і психологів. Тільки тоді продукт має шанс бути якісним.

Не варто боятись «академічності» шкільних підручників. Більшість сучасних підручників, зокрема з давньої історії України, не просто нецікаві, бо нашпиговані не так фактами, як ідеологічними штампами, а ще й часом різко контрастують з науковою історіографією з історії України.

Як приклад, можемо розглянути окремі пасажі стосовно Люблінської унії. Виглядає так, що Н.Яковенко дещо поспішно заявила, що оцінка Люблінської унії в шкільних підручниках стала спокійнішою<sup>13</sup>. На жаль, і досі «стереотипи, немов рама, тримають на собі всю канву шкільної української історії XIV–XVII ст.»<sup>14</sup>. У підручнику для учнів 8 класу, який написала відомий історик Г. Швидько, читаємо: «Литовські магнати прагнули до унії з Польщею при умові збереження політичної самостійності обох держав. Цим вони сподівалися потіснити могутніх і більш численних православних українських і білоруських магнатів. Їх стримували лише страх повного злиття з Польщею та втрата зверхності політичного становища в державі, оскільки в Польщі головною політичною силою були не магнати, а шляхта»<sup>15</sup> (тут і далі всі підкреслення мої).

<sup>7</sup> Концепція та програми викладання історії України (проект). Матеріали IV та V Робочих нарад з моніторингу шкільних підручників історії України «Концепція історичної освіти» / Під ред. Н.Яковенко, Л. Ведмідь. – К., 2009. – С. 8.

<sup>8</sup> Детально див.: Маєр Р. Передмова до українського видання // Історична освіта: європейський та український досвід. – К., 2010. – С. 12–13.

<sup>9</sup> Правда при цьому «історико-літературна лексика при описі зіткнення слов'ян і кримських татар нагадує радянську лексику часів війни з нацистською Німеччиною» (детально див.: Бекірова Г., Чубаров Е. Толерантні підручники – толерантне суспільство. – Сімферополь, 2011. – С. 21–22). Про недоліки у висвітленні історії Криму та кримських татар у шкільних підручниках (на основі аналізу 50 шкільних підручників і посібників з предметів гуманітарного циклу, 48 з яких рекомендовані МОН України для середніх шкіл, а два адресовані учням старших класів та студентам ВНЗ) див.: Там само. – С. 37–114. Загалом, авторами виявлено 170 нетолерантних фрагментів у 28 підручниках і посібниках.

<sup>10</sup> Яковенко Н. Польща та поляки в шкільних підручниках історії, або відлуння давнього та недавнього минулого // Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. – К., 2002. – С. 368–369.

<sup>11</sup> Не даремно у «Вступі до історії» Н.Яковенко висловлює подяку своїм студентам з Києво-Могилянської Академії, зазначивши, що цю книжку «ніколи не було б написано без їхніх запитань і коментарів, і без спостережень над тим, де мої мудравання зависли в повітрі, а де аудиторія оживала, які поради засвоювалися, а які – ні, отже, належало подумати про виразніші оповіді, якісніші формулювання, переконливіші аргументи» (Яковенко Н. Вступ до історії. – К., 2007. – С. 13). Це ж можна сказати і про старшокласників, які аналізуючи пройдений матеріал, спонукають вчителя до самовдосконалення.

<sup>12</sup> Запис дискусії Робочої наради з моніторингу підручників історії України для середніх шкіл (Конча-Заспа, 19–21 жовтня 2007 р.) // Шкільна історія очима істориків-науковців. Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / Упорядкування та редакція Н. Яковенко. – К., 2008. – С. 24.

<sup>13</sup> Аналіз представлення Люблінської унії в українській та польській історіографії від XIX ст. до сьогодення та аналіз «ревізії "антиунійних" упереджень» див.: Яковенко Н. Скільки істориків – стільки уній (з нагоди 440-ліття Люблінської унії) // Український гуманітарний огляд – К., 2009. – Вип. 14. – С. 9–42.

<sup>14</sup> Яковенко Н. Польща та поляки в шкільних підручниках історії, або відлуння давнього і недавнього минулого // Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. – К., 2002. – С. 378.

<sup>15</sup> Швидько Г. Історія України XVI–XVIII ст. Підручник для 8 класу. – К., 1999. – С. 4

Дарма нагадувати, що об'єднання навколо унійної ідеї відбувалося не так за етнічною, як за становою ознакою, і литовська шляхта протиставлялась магнатерії (чи то литовській, чи то руській), прагнучи здобути такі права, які мала польська шляхта завдяки успіхам екзекуціоністів.

Далі в підручнику читаємо: «Українські і білоруські магнати також не йшли на зближення з Польщею, керуючись тими ж міркуваннями, але найбільше їх лякало околицення, якого зазнала Галичина»<sup>16</sup>. Чомусь ні слова не сказано тут про те, що напередодні Люблінської унії Польща була чи не найтолерантнішою державою в Європі, а період правління Сигізмунда Августа називають «золотим віком» в історії Польщі, періодом найвищого розквіту її політичної культури. Насправді православної руської шляхті особливо імпонувала релігійна толерантність, програмові гасла якої прозвучали в ухвалах польських сеймів 1555 і 1570 рр.: «Вільно кожному вірити згідно зі своїм сумлінням»<sup>17</sup>. Натомість промосковські симпатії литовців і православних русинів стали вивітруватись під впливом політики Василія III та особливо внаслідок чутко про внутрішню політику Івана IV та початок опричнини. Крім того, якщо говорити про міжконфесійні взаємини в Короні, то варто бодай згадати, що саме Сигізмунд I Старий відновив Галицьку єпархію у 1549 р., яку очолив львівський міщанин Макарій Тучапський<sup>18</sup>.

Окрім того, громадська думка тогочасної Польщі послідовно відрізняла релігію від політики, дбаючи передовсім про внутрішній мир. Це виявилось вже в акті Варшавської конфедерації: «А оскільки в нашій Речі Посполитій є *dissidium*<sup>19</sup> немала *in causa religionis christianae*<sup>20</sup>, то запобігаючи тому, щоб з цієї причини між людьми не почався шкідливий розбрат, який бачимо в інших королівствах, обіцяємо собі спільно *pro nobis, et successoribus nostris, in perpetuum, sub vinculo juramenti, fide, honore, et conscientijs nostris*<sup>21</sup>, будучи *dissidentes de religione*<sup>22</sup>, мир між собою зберігати та через різну віру і різницю в Церквах крові не проливати, не карати *confiscatione bonorum*<sup>23</sup>, позбав-

ленням честі, *carceribus et exilio*<sup>24</sup> і жодній владі чи урядові в таких діях жодним чином не допомагати, а навпаки, якби хтось хотів її проливати, *ex ista causa*<sup>25</sup> всі ми повинні від цього відмовлятися, хоч би й під претекстом декрету або за якимось судовим рішенням хтось хотів це чинити»<sup>26</sup>. Не менш показово й те, що однією з категоричних умов коронації новообраного у 1574 р. Генріха Валуа була присяга на збереження свободи віросповідання й дотримання політики миру в стосунках різновірців<sup>27</sup>. Зрештою, така політика співжиття і співпраці мала в Польщі давню традицію. Достатньо згадати привілей від 22 березня 1443 року Владислава III, який зрівнював у правах католиків і православних<sup>28</sup>. Можна, звісно, говорити про різні інтерпретації цього акту<sup>29</sup>, які про інші приклади спроб врегулювання релігійного питання в Польщі, але власне цей акт чи не найяскравіший. А як доказ реального відносно толерантного ставлення до іновірців на цих теренах можна згадати слова Мацея Меховського: «У руських церквах при богослужінні читають і співають сербською, тобто слов'янською мовою; у вірменських церквах – вірменською мовою; в іудейських синагогах моляться єврейською мовою. Християни ж римського обряду співають, моляться і читають латинською мовою»<sup>30</sup>. Між іншим, чи це не достойний приклад не тільки толерантності, але й багатомовної мультикультуральності руських земель?

Зіставляючи цю інформацію з пасажами із шкільного підручника, не можемо обійти запитання, як таку, м'яко кажучи, неправдиву інформацію, закладену в школі, може витіснити інша, оперта на конкретних джерелах? Щоправда, варто пам'ятати, що не можна до суспільства XV–XVII ст. ставити такі самі вимоги, як до сьогодення, і заперечувати численні конфлікти на релігійному ґрунті просто неприпустимо. Так само, як і соціальні. Але чи не було таких і в інших країнах? Чи це була лише особливість української історії? Щоб відповісти на це запитання, достатньо почитати історію Німеччини, Франції, Іспанії тощо.

На жаль, історія будь-якого народу не йде запрограмованим, прямолінійним, ідеологічно зумовленим шляхом. Вона складніша і багатоманітніша, аніж виглядає зі шкільних підручників. Можливо, так простіше навчити, якщо з кожної сторінки, кожної теми бринить та сама думка – про гноблення українців і їхні страждання. Але чи в такий спосіб ми зуміємо виховати громадян, відкритих для світу, готових до розвитку, до толерантності і демократії? Чи така подача матеріалу спонукає до його осмислення?

Якщо ж продовжимо розглядати висвітлення Люблінської унії у шкільному підручнику, то далі натрапимо на таке: «Найбільший опір унії чинили українські магнати О.Чорторійський, К.Острозький, Б.Корецький, К.Вишневецький. Проте і вони невдовзі поступилися...»<sup>31</sup>. При цьому досить нелогічно виглядає заява Костянтина Вишневецького (вона в підручнику Г.Швидько наведена без зазначення автора, хоч є досить популярною, бо її

<sup>16</sup> Там само – С. 4.

<sup>17</sup> Яковенко Н. Здобутки і втрати Люблінської унії // Київська старовина. – № 3. – 1993. – С. 80.

<sup>18</sup> Детальніше див.: Грушевський М. Історія України-Руси – Т. 5. – К., 1994. – С. 437–440; Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст. // Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали – Львів, 1994. – С. 81–91; Скоцилас І. Галицька (Львівська) єпархія XII – XVIII ст. Львів, 2010. – С. 178–183, 215–220. Останній, зокрема, наголошує на непересічності даного факту в історії України: «Особливість цієї події полягала в тому, що вперше в еклезіальній практиці Київської церкви владичий престол фундувався не православним руським князем, царгородським патріархом чи митрополитом, а монархом-католиком. Але король практично не виконав передбачених правом патронату обов'язків ктитора щодо надання Львівській єпархії відповідного матеріального забезпечення, й зокрема земельних бенефіцій. Та все ж той факт, що саме польський король заснував православне владичтво, у подальшому відіграв надзвичайно важливу роль у легітимізації правового статусу Львівської єпархії в Речі Посполитій (особливо у XVII ст.) і відстоюванні руським духовенством перед Римською курією та київськими архієпископами канонічної єдності єпархіяльної території...» (Скоцилас І. Галицька (Львівська) єпархія... – С. 180). Між іншим, саме стараннями польського короля Казимира III, вже після його смерті було відновлено Галицьку православну митрополію у 1371 р., відомості про яку зникають із джерел на початку 15 ст. (хоч тут ще не сказано останнє слово), але акту про її ліквідацію не існують. Історія її продовжилась лише з 23 лютого 1808 року (Див.: Ададуров В. Деконструкція історіографічного канону щодо фундації Галицької митрополії (на основі документів Державної канцелярії Австрійської імперії // Фундація Галицької митрополії у світлі дипломатичного листування Австрії та Святого Престолу 1807–1808 років: Збірник документів. – Львів 2011. – С. V–LVIII; Булла папи Римського Пія VII «В управлінні Вселенської Церквою» // Там само. – С. 167–179).

<sup>19</sup> *Dissidium* – незгода.

<sup>20</sup> *In causa religionis christianae* – у справі релігії християнської.

<sup>21</sup> *Pro nobis, et successoribus nostris, in perpetuum, sub vinculo juramenti, fide, honore, et conscientijs nostris* – для нас, нащадків наших навічно, під путами присяги, віри, честі та сумління нашого.

<sup>22</sup> *Dissidentes de religione* – незгідними у вірі.

<sup>23</sup> *Confiscatione bonorum* – конфіскацією майна.

<sup>24</sup> *Carceribus et exilio* – ув'язненням і вигнанням.

<sup>25</sup> *Ex ista causa* – з цієї причини.

<sup>26</sup> *Volumina Legum*. – СПб., 1859. – Т. II. – С. 124; Хрестоматія з історії України литовсько-польської доби / Упор. Т.Гошко. – Львів, 2011. – С. 115–116.

<sup>27</sup> Див.: Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. – Львів 2002. – С. 124.

<sup>28</sup> Акти ЗР. – СПб., 1846. – Т. 1. – С. 56–57.

<sup>29</sup> Див.: Хрестоматія з історії України литовсько-польської доби / Упор. Т.Гошко. – С. 432–434.

<sup>30</sup> Меховский Матвей. Трактат о двух Сарматиях / Введ. и пер. С.Аннинского – М., Л., 1936. – 98 с.

<sup>31</sup> Швидько Г. Історія України XVI–XVIII ст. Підручник для 8 класу. – К., 1999. – С. 7.

наводить і В.Власов, і Н.Яковенко у посібнику для ВНЗ): «Оголошуємо вашій величності, що ми приєднуємося до поляків, як люди вільні, свободні, що ми не бажали б, аби нас принизили у нашій шляхетності, бо ми народ настільки шляхетний, що не поступимося жодному народу в світі і усвідомлюємо, що шляхетність ми дорівнюємо всякому іншому народові. Але крім того, є у нас князівські роди, які, за своїм походженням, мають у нас особливе положення і честь: ми не бажали б, щоб їх честь як-небудь змаліла, навпаки, просимо зберегти їм всю цю честь. З іншого боку – ми люди неоднакові з вами віри, особливо (ми) греки (православні): просимо, щоб нас не принижували і щоб нікого не примушували до іншої віри...»<sup>32</sup>.

Заради справедливості варто зазначити, що не одразу руські князі й урядники інкорпорованих воєводств присягнули на вірність Короні, але якщо і були тут зволікання, то лише для того, щоб виторгувати собі додаткові привілеї, що гарантували збереження наявних прав і свобод (хоч обґрунтовували це потребою дочекатися приїзду інших співвітчизників, щоб не образити їх тим, що без них склали присягу). А подібні пасажі цілком в дусі державницької історіографії<sup>33</sup>.

Русини ж, як видається, свідомо пішли на акт інкорпорації руських воєводств до складу Корони. Павло Р. Магочій, оцінюючи події 1569 р., твердить: «1569 року, напередодні Люблінської унії між Польщею та Литвою, більшість руських магнатів та шляхти бажали, щоб українські землі Литви (Волинь, Брацлавщина, Східне Поділля та Київщина) стали, як Галичина, частиною Польщі. Попри можливі незгоди 1569 р. щодо рівня цих політичних відносин з Польським Королівством, члени еліти, православні чи католики, прагнули стати частиною польської сфери впливу та отримати від цього політичний та економічний зиск. Отже, наприкінці XVI ст. еліта українського суспільства вітала польську владу»<sup>34</sup>. Це ж підкреслює і Н. Яковенко, наголошуючи на прагматизмі руських послів на Люблінському сеймі, які не лише погодилися на унію, але і брали активну участь у підготовці унійного привілею: «Шляхта новопрієднаних до Корони територій отримала те, що ми тепер називаємо культурно-адміністративною автономією. Корпоративні шляхетські інтереси... виявилися важливішими за релігійні та етнічні розбіжності, а порушення згаданих вище питань (про права і привілеї – Т.Г.) при остаточному погодженні інкорпораційних привілеїв мало

<sup>32</sup> Дневник Люблиского сейма 1569 года. Соединение Великого княжества Литовского с Королевством Польским. – СПб., 1869. – С. 381–382.

<sup>33</sup> І.Крип'якевич писав: «Люблінська унія, усуваючи з українських земель литовську владу, знищила також рештки українських державних традицій, що захоували під формами автономії у Великому князівстві Литовському» (Крип'якевич І. Історія України – Львів, 1990. – С. 129). Н.Полонська-Василенко так оцінювала Люблінську унію: «Наслідки Люблінської унії для України були величезні. Україна була розірвана: більша її частина перейшла до Польщі – Галичина, Холмщина, Волинь, Поділля, Брацлавщина, Київщина, Підляшшя... Найбільше втратила Україна: національне життя і національні традиції зазнали тяжких ударів. Польська шляхта згідливо ставилася до всього чужого, і перед українцями постала дилема: або зректися політичного життя, або полонізуватися. Поволі польське право, мова, католицизм ширшилися так, як то було в Галичині» (Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т. 1: До середини XVII ст. – К., 1992. – С. 343–344) і т.д. Такі пасажі здебільшого мають ідеологічне наповнення і не витримують перевірки фактами. До прикладу – мовна ситуація. Як свідчать факти, переваги польської мови на руських теренах пов'язувались не стільки з напливом на ці землі поляків, скільки з акцентуванням шляхтою ВКЛ політичного порядку, що утвердився в Польщі. Власне політичні симпатії еліти визначили мовні переваги. (Див.: Snyder T. The Reconstruction of Nations. Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999. – London, 2003. – P. 31–32). Аксіома ж «загарбання» міцно утвердилась у деяких творах і зокрема в підручниках, а часом, як слушно зауважила Н.Білоус, доведена до абсурду (Див.: Білоус Н. Люблінська унія 1569 року: історіографічні погляди та інтерпретації (до 440-річчя Люблінської унії) // УІЖ – К., 2010. – Вип. 1 – С. 69.

<sup>34</sup> Магочій П.Р. Історія України. – К., 2007. – С. 140.

на меті радше створити корисний клімат навколо самої інкорпорації, ніж їй протидіяти»<sup>35</sup>.

С. Леп'яко, намагаючись якось пояснити позицію магнатерії та проаналізувати ситуацію навіть твердить: «Вирішальне значення для справи мала позиція української, насамперед волинської, шляхти, яка підтримала інкорпорацію, добиваючись собі за це значних соціальних привілеїв. Без її згоди король навряд чи б наважився піти на загодострення стосунків з панами-радами, які негативно поставились до ідеї унії та інкорпорації українських земель. Українські, білоруські, литовські магнати навіть покинули сейм. Однак без допомоги шляхти вони не могли чинити опору намірам власного монарха і змушені були повернутися, щоб виторгувати собі збереження маєтків і провідних позицій в Україні. Поведінку української шляхти на Люблінському сеймі можна вважати першим в історії усвідомленим вибором політичної приналежності українських земель. Раніше, під час татарської навали і приєднання до Великого князівства Литовського, українська еліта була змушена поступитися грубій силі чи вимушеним обставинам. Тепер же, попри тиск Польщі, вибір української шляхти був добровільним. Не маючи змоги створити власну державу, вони обирали між двома сусідами і різними моделями політичного та соціального устрою країни»<sup>36</sup>. Тож вони аж ніяк не були сліпою зброєю в чийось руках<sup>37</sup>, а мали свою, хоч і «мінімалістичну»<sup>38</sup>, програму, яку результативно втілили в життя на Люблінському сеймі.

Т. Снайдер підкреслює, що саме Люблінська унія означала кінець середньовічної Русі і поклала початок ранньомодерній Україні, що охоплювала східнослов'янські землі, включені до складу Польщі<sup>39</sup>. Якраз Люблінською унією було започатковано творення усвідомленої української спільноти, або так званого «старожитного народу руського». Н. Яковенко слушно зауважила: «Долання взаємовідчуженості окремих регіонів Русі-України завдяки фізичному переміщенню населення стало однією з передумов виокремлення з православної маси Речі Посполитої – білорусів та українців – усвідомленої української спільноти, яка невдовзі почне називати себе «старожитним народом руським Володимирового кореня». Люблінська унія 1569 р. в рамках одного політичного організму – Польського королівства – звела до купи два відмінні типи політичної та звичайної культури, й зокрема – звела до купи два відмінні типи носіїв княжої крові віч-на-віч із практиками «золотих шляхетських вольностей». І як наслідок, було створено «підстави для виокремлення нового політичного суб'єкта – «старожитного народу руського», що має свою окреслену територію («Руську землю») і чия давність та цілість засвідчено таким неспростовним «речовим доказом», як існування кровних спадкоємців її будівничого-прабатька

<sup>35</sup> Яковенко Н. Скільки істориків – стільки уній... – С. 10.

<sup>36</sup> Леп'яко С. Політична система України доби Речі Посполитої // Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності / Гол. ред. В.Литвин. – К., 2008. – С. 84.

<sup>37</sup> Н.Яковенко, щоправда, вважає, що «у бурхливих сеймових дебатах українській політичній еліті випало грати непростижну роль швидше пасивного спостерігача, ніж активного учасника з вирішальним голосом». Але далі дослідника відзначає, що «ані українські князі, ані тим більше, шляхта, не протривали інкорпорації, ба – радше сприяли їй» (див.: Яковенко Н. Здобутки і втрати Люблінської унії // Київська Старовина. – № 3. – 1993. – С. 81).

<sup>38</sup> Так окреслив позицію руських послів на Люблінському сеймі американський дослідник Я.Пеленський: Pelenński J. Inkorporacja ukraińskich ziem dawnej Rusi do Korony w roku 1569: Ideologia i korzyści – próba nowego spojrzenia // Przegląd Historyczny. – 1974. – T. 65. – Z. 2. – S. 258–261.

<sup>39</sup> Snyder T. The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999. – New Haven; London, 2003. – P. 106.

Руса»<sup>40</sup>. Врешті, після Люблінської унії активізувалась конкуренція двох культурних систем. Відтак, внаслідок відголосків у Речі Посполитій Реформації та Контрреформації, «набули нового дихання "руські" аспірації в Галицькій ("польській") Русі й паралельно гальванізувалася доти сонна еліта колишньої "литовської" Русі. Останнє, поза сумнівом стало наслідком розширення географії культурної активності польських та галицьких інтелектуалів. Переміщуючись на схід, за денонсований Люблінською унією кордон, і догоджаючи смакам нових, казково багатих панів, ці люди сприяли "розгерметизації" доти закритого для стороннього світу ока світу русинів»<sup>41</sup>.

Врешті, на трактування Люблінської унії як угоди «вільних з вільними, рівних з рівними» натрапляємо ще в «Історії Русів»<sup>42</sup>. Про те саме писали члени Кирило-Мефодіївського братства в «Книзі буття українського народу»: «І поєдналась Україна з Польщею як сестра з сестрою, як єдиний люд слов'янський до другого люду слов'янського не розділимо і не змісимо, на образ іпостасі божої нероздільної і незмісимої, я колись поєднувались усі народи слов'янські поміж собою»<sup>43</sup>.

До речі, у підручниках Велике князівство Литовське здебільшого трактується як Литовсько-Руська держава, де більшість населення, мова, культура, військова організація були в основі своїй руськими, а «державна організація та соціальний устрій тієї держави були продовженням державного ладу Київської Русі»<sup>44</sup>, більше того, «Велике князівство Литовсько-Руське було багатонаціональною литовсько-українсько-білоруською державою. У ній литовцям належала провідна політична роль, а українцям і білорусам – культурна й економічна»<sup>45</sup>. Але тоді позиція руських князів і шляхти на Люблінському сеймі стає алогічною. Адже ще М. Любавський характеризував її як відверту зраду загальнодержавних інтересів: «Не можна не відзначити і брак державної єдності великого князівства, той політичний егоїзм, який виявили деякі області великого князівства в критичні хвилини держави. Цей політичний егоїзм з значній мірі був вихований егоїзмом пануючої землі і правлячої в ній литовської аристократії. Коли держава опинилась в небезпечному становищі, автономні області виявили схильність піклуватися кожна про себе, замість того, щоб тісно з'єднатися і грудьми стати на захист своєї батьківщини, стали шукати порятунку і забезпечення своїх місцевих інтересів в сусідній державі, яка втягувала їх в свої обійми... Роздерта внутрішніми суперечками в

той момент, коли вимагалось найбільшої єдності і напруги сил, Литовсько-Руська держава припинила своє самостійне існування»<sup>46</sup>. Однак по іншому зможемо оцінити і врешті зрозуміти дії руських послів на Люблінському сеймі, якщо розберемось у їх системі цінностей. Для них інтереси власних князівств, своїй вочин були вищими за досить уявну цілісність Литовської держави<sup>47</sup>, бо «для середньовічної правосвідомості держава була категорією абстрактною, лише свого роду придатком до особи володаря. А оскільки і великий князь литовський, і король поєднувалися в одній персоні, то, відповідно, нічого епохального з точки зору сучасників не сталося. Тим більше, що місцеві політичні інститути лишалися незмінними. А стрижнем цих інститутів були власні князі: ті самі, що були до унії і залишалися після неї»<sup>48</sup>. Тому-то тогочасні літописи практично не помітили такої важливої з історичної перспективи події, як Люблінська унія.

Але як не сумно, саме негативна інтерпретація Люблінської унії переважає в українських підручниках, що вчерего проаналізувала Н. Білоус<sup>49</sup>. До прикладу, темики барвами змальовує її в підручнику Г. Швидько: «Люблінська унія стала подією величезної ваги. Але для України вона мала вкрай негативні наслідки. Переважна більшість українських земель опинилася під

<sup>46</sup> Любавський М. Очерк истории Литовско-русского государства до Люблинской унии включительно. – СПб, 2004. – С. 303.

<sup>47</sup> У підручнику В.Смоля і В.Степанкова для 7 класу учні спершу читають «У 40–80-х роках XIV ст. до Великого князівства Литовського приєднуються Поділля, Волинь, Київщина, Переяславщина, Чернігівщина й Сіверщина. Землі колишньої Русі у складі нової держави переважали не лише територіально (співвідношення між ними та власне литовськими землями в 1430 р. становило 12:1), а й відзначалися значно вищим рівнем суспільного розвитку. Не випадково руська мова стає державною, а руські правові норми й форми організації влади переносяться на литовський ґрунт. Великий литовський князь Ольгерд запозичив з Русі принципи володарювання: право на нього визнавалося лише за одним князівським родом, представники якого підкорялися старшому в роду. У XV ст. зростає роль дорадчого органу – ради при князі (пани-рада). Відповідно назву держави було змінено на Велике князівство Литовське, Руське й Жемайтійське... Велике князівство Литовське являло собою слабо централізовану русько-литовську державу» (Смоля В., Степанков В. Історія України. Підручник для 7 класу. – К., 2011. – С. 156–157). А кількома сторінками нижче читаємо: «...Польський двір у серпні 1432 р. організовує переворот: великим князем литовським проголошено брата Вітовта Сигізмунда. Українська і білоруська знать відмовилася визнати його владу і заявила про утворення Великого князівства Руського, яке очолив Свидригайло. До складу князівства ввійшли Київщина, землі Чернігівщини й Сіверщини, Волинь, Поділля, Смоленщина, Вітебщина й Полоцька земля». Далі це начебто існуюче князівство названо авторами «осередком руської державності» (Там само. – С. 160). Якщо вже існувала бодай частково руська держава то кому потрібне було інше Руське князівство, і чим воно було «більш Руське»? І наскільки справді «руською» була політика литвина, католика Свидригайла? До слова, тут у підручнику заради утвердження ідеї «спокоїнного прагнення до незалежної української (руської) держави», вводяться дуже спірний як для наукової історіографії пасажі. Дискусійність цього питання ґрунтовно окреслив В.Василенко (див.: Василенко В. Політична історія Великого князівства Литовського (до 1569 р.) в східнослов'янських історіографіях XIX – першої третини XX ст. – Дніпропетровськ, 2006. – С. 215–226), спрощено і досить скептично артикулює його і О.Русина (див.: Русина О. Україна під татарами і Литвою. – К., 1998. – С. 111–112). Початок цим дискусіям поклав пажаж з Хроніки Биховця: «Kniaź wielki Szwidryhaylo pobeh k Połocku u ko Smoleńsku, u kniaz ruskie i bojare posadyli kniazia Szwitryhayla na wielkoie kniazienje Ruskoie» (Хроніки соборные русских летописей. – Т. XXXII: Хроніки: Литовская и Жмойтская, и Быховца. Летописи: Буркулабовская, Аверки и Панцьорной / Сост. и ред. Н.Улащик. – М., 1975. – С. 154). Але наскільки можна довіряти літописцеві – питання відкрите. Однак цей насправді дискусійний момент в історії у згаданому підручнику подано як безперечний імператив: «Повстання Свидригайла – останній збройний виступ знаті, спрямований на відродження Руської держави, зазнало повної невдачі» (Смоля В., Степанков В. Історія України. Підручник для 7 класу. – К., 2011. – С. 162). Чи справді шкільні підручники мають так далеко відходити від наукової історіографії? А крім того, як в контексті наведених цитат із підручника з історії України для 7 класу зрозуміти ще таку цитату: «Попри існуючі відмінності в політиці литовських і польських правлячих кіл щодо приєднання українських земель її суть зводилася до одного: остаточної ліквідації залишків політичної самостійності та повної асиміляції населення» (Там само. – С. 162). Спробуйте поставити себе на місце семікаланика і відповісти на питання, який характер мало Велике князівство Литовське?

<sup>48</sup> Яковенко Н. Здобутки і втрати Люблінської унії... – С. 84.

<sup>49</sup> Білоус Н. Люблінська унія 1569 року: історіографічні погляди та інтерпретації (до 440-річчя Люблінської унії) // УІЖ – К., 2010. – Вип. 1 – С. 72.

<sup>40</sup> Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України – К., 2005. – С. 206–209.

<sup>41</sup> Яковенко Н. Вибір імені versus вибір шляху (назва української території між кінцем XVI – кінцем XVII ст.) // Міжкультурний діалог. – Т. 1: Ідентичність. – К., 2009. – С. 64–65.

<sup>42</sup> «Той же таки Король Сигізмунд Август, повторюючи і потверджуючи всі попередні Королів Польських привілеї, в даному від себе року 1569-го Червня 7 дня привілеї так узаконив: «Землю Руську і Князівство Київське і всіх тих земель жителів узагалі і кожного особливо од послулу, володіння, посад і повелень Великого Князівства Литовського на вічні часи вилучаємо, звільняємо і до Польського Королівства, як рівних до рівних, вільних до вільних і як власний і справжній до першого і то власного тіла і голови, з усіма взагалі і з кожним особливо, з містами, містечками, селами, повітами, або уїздами, і всіма їхніми, які б не були, маєтками, тую землю і Князівство Київське вищезгаданій Короні, або Королівству Польському, прилучаємо і з'єднуємо» (Історія Русів / Пер. І.Драча // <http://izbornyk.org.ua/istrus/rusiv1.htm>)

<sup>43</sup> Списки «Книги буття українського народу», вилучені зі справ Кирило-Мефодіївського товариства // <http://litopys.org.ua/index.html> До речі, можна запропонувати учням поміркувати над проблемою, чому в середині XIX ст. погляд на Люблінську унію був радикально іншим, ніж у кінці XX ст.

<sup>44</sup> Власов В. Історія України. Підручник для 7 класу. – К., 2004. – С. 226–227.

<sup>45</sup> Свідерський Ю., Ладиченко Т., Романишин Н. Історія України. Підручник для 7 класу. – К., 2007. – С. 186.

владою кріпосницької і католицької Польщі, лише Чернігово-Сіверські землі належали Московській державі, Буковина – Молдавії й Закарпаття – Угорщині. Під загрозою було поставлено саме існування українців як окремої народності. Для польських магнатів і шляхти відкривалися великі можливості для привласнення українських земель, нещадної експлуатації селян і міщан та для духовного поневолення народу. А сили, здатні організувати відсіч цьому наступові, тоді ще не було. Вона тільки народжувалась на Подніпров'ї, далеко від епіцентру описаних вище подій»<sup>50</sup> Така фразеологія народженим у радянський час до болю знайома, але в нас до неї є хоч якийсь імунітет, на відміну від нинішніх учнів і студентів. Тут практично кожне слово потребує окремого коментаря. Насправді, наукові дослідження засвідчують інше. Дослідники твердять, що в кінці XVI – першій половині XVII ст. кількість населення руських земель зросла в 20-30 разів, активно проходили урбанізаційні процеси і поширювалось німецьке право<sup>51</sup>. Г. Літвін, вивчаючи наплив польської шляхти на українські землі в 1569–1648 рр. стверджував: «Перші представники польської шляхти з'явилися на Україні ще перед 1569 роком. Але це були поодинокі випадки. Інкорпорація руських воєводств до Корони змінила формально-правові можливості евентуальних набувачів кресових земель, але не мала безпосередніх практичних наслідків. Лише в 70–90 рр. XVI ст. почалася тут продумана і планова колонізаційна діяльність. Її піонерами були волинські князі. Організовані ними колонізаційні заходи витворили потребу у виконавцях – поселенцях, орендарях тощо – що викликало першу хвилю напливу коронної шляхти. Вона мала характер заробітчанства... До кінця XVI ст. рух з Корони до кресів був дуже обмежений. Більшість невеликої групи «ляхів», що діяла над Дніпром і Бугом, були клієнтами волинських князів. Істотні зміни настали лише у XVII ст.»<sup>52</sup> Але

<sup>50</sup> Швидько Г. Історія України XVI–XVIII ст. Підручник для 8 класу. – С. 9. Т.Снайдер твердить, що саме після Люблінської унії частина козаків почала прагнути таких самих прав, які мала шляхта в Короні Польській. Ішлося в першу чергу про права козацького стану. (Див.: Snyder T. The Reconstruction of Nations. – P. 113). Власне станові інтереси домінували над етнічними.

<sup>51</sup> На території Руського і Бельзького воєводств, за даними Я.Кіся, у XVI ст. було засновано 97 міст (16 королівських і 81 приватновласницьких). Загалом, до кінця цього століття у згаданих воєводствах вже було 187 міст. На початку XVII ст. динаміка урбанізаційних процесів пішла на спад, і за перших 50 років XVII ст. тут з'явилося 26 нових міст, з яких 5 було королівськими. (Кісь Я. Виникнення і розвиток міст на території Руського і Бельзького воєводств від XIV до середини XVII ст. (Матеріали до історичного атласу України та історії міст і сіл) // Архіви України. – 1968. – № 1. – С. 36–37). Якщо у Київському воєводстві напередодні Люблінської унії статус міст мали 12 осередків, з яких тільки 3 користувалися магдебурзьким правом, то в 1630-х рр. у цьому регіоні нараховувалося майже 300 міст і містечок, з яких третина – на магдебурзькому праві. Під кінець XVI ст. локаційна хвиля охопила лівобережну частину Київського воєводства, а пізніше Чернігівського (Білоус Н. Люблінська унія 1569 року: історіографічні погляди та інтерпритації (до 440-річчя Люблінської унії) // УІЖ – К., 2010. – Вип. 1 – С. 78; дещо інші цифри називає В.Бучко: Бучко В. Надання магдебурзького права містам Київського воєводства на Лівобережжі у XVI – першій половині XVII ст. // Rocznik Europejskiego Kolegium Polskich i Ukrainskich Uniwersytetów – Т. II. – Lublin, 2004. – С. 92–96). Найбухливіший процес локування нових міст на Волині припадає якраз на 50–70 рр. XVI ст. (Див.: Заяць А. Динаміка чисельності міських поселень Волинського воєводства XVI – першої половини XVII ст. (1566 – 1648) // Історико-географічне дослідження на Україні. – К., 1992. – С. 85–99; Заяць А. До історії правової локації волинських міст XVI – першої половини XVII ст.: локаційні привілеї у Литовській і Волинській (Руській) метриках // Архіви України. – № 4. – К., 2001. – С. 83–98; Заяць А. Урбанізаційні процеси на Волині в XVI – першій половині XVII століття. – Львів, 2002. – С. 167–169). В другій половині XVII ст. локаційні процеси посилюються на Підляшші, в Подільському воєводстві, на литовських теренах (детальніше див.: Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні XIV – поч. XVII ст. – Львів, 2002. – С. 127–128).

<sup>52</sup> Litwin H. Narpyw szlachty polskiej na Ukrain 1569–1648. – Warszawa, 2000. – S. 160. Ця робота польського дослідника дістала високу оцінку і в українській історіографії, див.: Старченко Н. Між цифрою і буквою, трохи про переваги і недоліки квантифікації // Український гуманітарний огляд. – Вип. 3. – К., 2000. – С. 89–106. Подібне твердить і Т. Снайдер: «Протягом десятиліть після 1569 року лише кілька польських родів отримали обширні території на Україні, і тисячі представників дрібної польської шляхти і євреїв працювали на користь великих

це вже був період контрреформації у Речі Посполитій, і причиною цього була зовсім не Люблінська унія. Взагалі і тут Польсько-Литовська держава була не унікальна, бо XVII ст. було періодом глибокої соціальної, економічної і політичної кризи не лише європейського, а світового масштабу»<sup>53</sup>.

Надто заідеологізованою у світлі всього вище сказаного можна вважати оцінку Люблінської унії в підручнику з історії України для 8 класу В. Власова: «Подія та (Берестейська унія – Т.Г.) була наслідком Люблінської унії, тому ви повинні знати, що привела вона до фактичної втрати православною церквою вищої ієрархії (керівництва), адже митрополит і більшість єпископів перейшли в унію, тобто стали греко-католиками. Загострення релігійної ситуації спонукало українців до згуртування. У містах, а згодом і в селах при православних церквах стали діяти т. зв. братства. Поставши через необхідність обстоювати найпростіші релігійні права, братства згодом перетворилися на впливові організації, які долучилися до руху за самостійність від польської влади. Та найдраматичнішим наслідком Люблінської унії для України була втрата нею державності, яка, хоч і в обмеженому вигляді, зберігалась у Великому князівстві Литовському»<sup>54</sup>.

Насправді Люблінська унія є подією далеко не однозначною, що простежується в історіографії чи не від самих її початків<sup>55</sup>. Були спроби примирити опонентів у цьому питанні. Узгодити діаметрально протилежні підходи намагався С.Леп'яко: «Інкорпорація українських земель до складу Польщі і Люблінська унія мали доленосне значення для українського, польського, литовського і білоруського народів. Усі вони увійшли до складу нової держави Речі Посполитої. Вона формувалася як федеративна держава, котра складалася з двох частин – Польської Корони і Великого князівства Литовського, які, на відміну від попередніх часів, тепер стали частинами однієї країни. Водночас кожна з них мала власний уряд, фінанси навіть військо. Принципові зміни відбулися і на міжнародній арені. Річ Посполита ставала найбільшою за населенням і територією державою Європи, якщо не рахувати Московію. Історики й досі сперечаються про значення Люблінської унії. Залежно від національних і політичних уподобань оцінки значно відрізняються між собою. Якщо говорити про здобутки, які принесла Україні Люблінська унія, головним з них, як видається, стало об'єднання українських земель в складі однієї держави. Цей чинник, разом із відкритістю Польщі для Європи, сприяв консолідації українського народу, швидкому розвитку його економіки і культури. Коли мова йде про негативні наслідки унії, наголошується на польській експансії на українські землі, різкому розширенню польського землеволодіння, пришвидшені процесу закріпачення населення, ускладнені соціальних стосунків, загостренні релігійної ситуації через поширення на схід католицизму. Всі ці процеси мали довготерміновий характер, проявилися не відразу, а поступово наростали з останнього десятиріччя XVI ст. Українська шляхта, яка підтримала інкорпорацію, могла відчувати

магнатів. Менше магнатів володіло більшою кількістю землі. На 1658 р. лише 2% населення України становила шляхта, тоді як у Польщі цей показник сягав 10% населення» (Див.: Snyder T. The Reconstruction of Nations. Poland, Ukraine, Lithuanian, Belarus, 1569–1999. – London, 2003. – P. 111–112).

<sup>53</sup> Див.: Parker G. Kryzys i katastrofa: światowy kryzys XVII wieku // Przegląd Historyczny – Т. CI. – Z. 3. – Warszawa, 2010. – S. 353–385.

<sup>54</sup> Власов В. Історія України. Підручник для 8 класу. – К., 2008. – С. 21.

<sup>55</sup> Див.: Василенко В. Політична історія Великого князівства Литовського (до 1569 р.) в східнослов'янських історіографіях XIX – першої половини XX ст. – Дніпропетровськ, 2006. – С. 519–531.

впевненість у правильності свого рішення. Проте вже наступному поколінню українців довелося розв'язувати проблеми, породжені 1569 роком»<sup>56</sup>.

Як би там не було, на моє щире переконання такий сюжет з історії України, як Люблінська унія, якнайкраще надається для розвитку «критичного мислення» учнів, і до вироблення ними власної оцінки, опертої на фактаж, на джерела та історичні дослідження, або окремі пасажі з них. І саме таке викладання неоднозначних історичних сюжетів вчитимуть учнів і студентів не просто механічно запам'ятовувати, а розмірковувати виробляти власну думку. І тут дидактична історія і наукова історіографія мають шанс на зближення. До прикладу, чому б не запропонувати учням прокоментувати висновок Н.Яковенко: «Підсумовуючи плюси і мінуси Люблінської унії, можна сказати, що вона принесла в Україну розбрат, кров і спустошення, але водночас – вивела її зі стану двохсотлітньої сплячки, розбудила для опору й боротьби за виживання усі зачаєні доти прояви суспільної активності: релігійної, національної, економічної, збройної. Усе те, що після останнього вибуху очоленої Свидригайлом у 30-х роках XV ст. боротьби за незалежність жевріло під товщею вод історії, спалахнуло з новою силою як незгасна купина народного духу»<sup>57</sup>.

Після параграфів про Люблінську унію, як її наслідки, у деяких підручниках подаються дані про адміністративний поділ на руських землях Речі Посполитої<sup>58</sup>. І такий поділ сприймається як результат унії, а ще на фоні твердження про те, що у ВКЛ зберігалися в обмеженому вигляді елементи української державності<sup>59</sup>, як результат руйнування місцевих звичаїв і прав. Тільки автори забувають відзначити, що такий устрій введено реформами 60-х рр. XVI ст. і закріплений Литовським Статутом 1566 р., і ініціатором реформ була шляхта ВКЛ, яка намагалась утвердити елементи шляхетського самоврядування, подібно до того, як це було в Короні, тобто прагнула перейняти досвід екекуційного руху польської шляхти. А «після Люблінського акту в Україні лишилися такими самими, що й раніше, адміністративний лад, органи влади і управління, судово-правова система, податковий апарат»<sup>60</sup>. Саме це і стало однією із причин такої інфантильної реакції на реалізацію багатоговікового унійного на руських землях.

Як наслідок Люблінської унії розглядає Г. Швидько в підручнику для 8 класу і поширення магдебурзького права. Справді, після об'єднання Корони і ВКЛ в єдину державу відбулося розширення урбанізаційних процесів на українських землях, і логіка в цьому якась є. Але магдебурзьке право на українських землях з'являється значно раніше. Можливо тому в більшості підручників та й за програмою уявлення про міське самоврядування вводиться у 7 класі. Так, у підручнику для семикласників, авторства В.Смоля та В. Степанкова, саме поняття «магдебурзьке право» з'являється у розділі «Закарпаття у складі Угорщини», і то винятково в ролі елемента не так колонізаційної, як колонізаторської політики чужої влади: «З середини XIII ст. край колонізують зі сходу волохи, а із заходу – німецько-словацькі пе-

реселенці. Утворюється союз самоврядних німецьких міст. Магдебурзьке право отримали Бардіїв, Берегове, Пряшів, Хуст та інші міста. Угорські магнати переселяли в новопривдані маєтки угорських селян. Руське ж населення насильно витісняли в гірські необжиті райони із суворим кліматом і неродючими ґрунтами»<sup>61</sup> Взагалі пасажі про поширення магдебурзького права введені у шкільні підручники радше для підкреслення показовості та напливу чужоземного іншомовного населення, а не для характеристики такого прогресивного явища, як урбанізація східноєвропейського простору за випробуваннями західними зразками. «Із другої половини XIV ст. в українських містах, розташованих у межах Польщі, збільшується чисельність іноземних колоністів, здебільшого німців, а також поляків, вірмен, татар, євреїв. До того ж у містах осідали переважно багаті колоністи, відтісняючи на задній план національне міщанство»<sup>62</sup>. І що найприкріше, що в цьому плані мало відрізняється від інших підручників з історії України для учнів 8 класу авторства Г. Швидько, яка чимало цікавих праць присвятила саме питанню німецького права на Україні<sup>63</sup>. Тут читаємо: «Магдебурзьке право надавалося передусім іноземним громадянам: польським, німецьким, вірменським, що посилювало соціальний гніт національно-релігійним»<sup>64</sup>. Насправді, далеко не так однозначно все було навіть у Львові<sup>65</sup>, де руська громада була порівняно незначною<sup>66</sup>, а що вже говорити про численні руські малі міста і містечка, де католиків або взагалі не було, або були одиниці<sup>67</sup>. Не такою простою була і юрисдикція і правовий статус вірменської громади в містах, що заслуговує на окрему розмову<sup>68</sup>.

<sup>61</sup> Смолій В., Степанков В. Історія України. Підручник для 7 класу. – К., 2007. – С. 165.

<sup>62</sup> Свідерський Ю., Ладиченко Т., Романишин Н. Історія України. Підручник для 7 класу. – К., 2007. – С. 216.

<sup>63</sup> Швидько А. Советская историография о сущности и роли немецкого права в городах Украины XV–XVIII вв. // Вопросы германской истории и историографии. Днепропетровск, 1975. – С. 125–136; Швидько А. Немецкое право на Лембержной Украине в отечественной дооктябрьской историографии // Вопросы германской истории. Исторические проблемы германской истории в новое и новейшее время. – Днепропетровск, 1980. – С. 159–165; Швидько Г. К. Магдебурзьке право в Україні XIV–XVIII ст. // Украина-Германия: экономическое и интеллектуальное сотрудничество (XIX–XX вв.). — Днепропетровск, 1998. — Т.1. — С.6–12; Швидько Г. Чернігівські міщани наприкінці XVII ст. (до історії магдебурзького права) // Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи: Збірник наукових праць, присвячений 1100-літтю першої літописної згадки про Чернігів. – Чернігів, 2007. – С. 452–460 та ін.

<sup>64</sup> Швидько Г. Історія України... – С. 17.

<sup>65</sup> Gilewicz A. Przyjście i do prawa miejskiego w Lwowie w latach 1405–1604 // Studia z historii społecznej i gospodarcze poświęcone prof. Fr.Bujakowi. – Lwów, 1931. – S. 375–414; Album Civium Leopoliensium. Rejstry przyjeżdż do prawa miejskiego w Lwowie, 1388–1783 / wyd. A. Janeczek. – Poznań, 2005. – T. 1. – 450 s., T. II. – 291 s.; Заяць О. Міське громадянство Львова XV–XVIII ст. (за реєстрами прийняття до міського права). Автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата іст. наук. – Львів, 2005. – 20 с.; Заяць О. Умови та процес прийняття до міського права у Львові у 1501–1571 рр. // Rocznik Europejskiego Kolegium Polskich i Ukraińskich Uniwersytetow. – T.1. – Lublin, 2003. – S. 124–134; Заяць О. Умови і процес надання міського громадянства у Львові в 1501–1571 рр. // Львів: місто-суспільство-культура. Т.6. – С. 68–77; Заяць О. Громадяни міста Львова як соціальна група у XV–XVI ст. // Ефективність державного управління: 36. наукових праць Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – Вип. 4. – Львів, 2003. – С. 113–124; Заяць О. Надання міського громадянства некатоліцькому населенню Львова у 1501–1571 рр. // Наукові зошити Львівського національного університету. Серія історична. – Вип. 5/6. – Львів, 2003. – С. 42–48

<sup>66</sup> Див.: Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI віку // Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. – Львів, 1994. – С. 16; Крип'якевич І. Русини волохителі у Львові в першій половині XVI ст. – Львів, [б.р.]. – С. 17; Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права XIV – початок XVII ст. – Львів, 2002. – С. 71–72.

<sup>67</sup> Назвагал, за деякими підрахунками навіть у XVII ст. іноземці становили лише 30% населення українських міст (Кісь Я. Участь міст західноукраїнських земель у визвольній війні українського народу (1648–1654) // Питання історії СРСР. – Львів, 1958. – Вип. 7. – С. 97.

<sup>68</sup> Капраль М. Національні громади міста Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини). – Львів, 2002/2003. – С. 159–198; Капраль М. Правий устрій вірменської громади Львова XIV–XVIII ст. // Україна в Центрально-Східній Європі (з

<sup>56</sup> Леп'яко С. Політична система України доби Речі Посполитої // Політична система для України: історичний досвід і виклики сучасності. – К., 2008. – С. 84–85.

<sup>57</sup> Яковенко Н. Здобутки і втрати Люблінської унії... – С. 85.

<sup>58</sup> Див.: Власов В. Історія України... – С. 20–21; Швидько Г. Історія України XVI–XVIII ст. Підручник для 8 класу. – К., 1997. – С. 9–12.

<sup>59</sup> Власов В. Історія України. Підручник для 8 класу. – К., 2007. – С. 20–21.

<sup>60</sup> Яковенко Н. Здобутки і втрати Люблінської унії... – С. 84.

Хоч заради справедливості варто зазначити, що в питанні історії міст та поширення магдебурзького права автори сучасних підручників намагаються відійти від традицій народницької історіографії з її однозначним несприйняттям міського самоврядування за німецьким зразком. «Бурхливий розвиток міст був пов'язаний насамперед з уведенням магдебурзького права... Магдебурзьке право сприяло розвитку міського життя, його економічній розбудові, зростанню чисельності населення»<sup>69</sup>. Або в іншому підручнику читаємо: «Магдебурзьке право в українських містах мало обмежений характер: часто зберігалася залежність від власників міст, інколи магістрат не поділявся на колеги; у Галичині, Західному Поділлі й Закарпатті при зайнятті адміністративних посад надавалися пільги католикам. *Запровадження й поширення магдебурзького права надавало українським містам самоврядування, що сприяло їх розвитку*»<sup>70</sup>. Однак прогрес тут дуже незначний, бо кількома сторінками перед тим учні мали можливість прочитати таке: «Польські королі намагались прив'язати Галичину до Польщі якомога тісніше. Вони заборонили іноземним купцям — окрім польських — торгувати в Галичині. Заохочували польську і німецьку колонізацію Галичини, надавали земельні володіння винятково полякам, підтримували католицькі чернечі ордени, зокрема домініканців і францисканців. А ті, у свою чергу, активно запроваджували католицьку віру»<sup>71</sup>. І насправді такий різнобіг в оцінках — це не дискусійне подання матеріалу, а відсутність позиції в авторів підручників, які намагаються всидіти на двох кріслах: і класичній історіографії шану віддати, і нові тенденції врахувати. Це насправді дезорієнтує. А на моє переконання, якраз сюжети про магдебурзьке право в українських містах дають якнайкращі можливості для «виопуклення проявів суспільної активності індивіда, автономних від державної влади, — через акцентування уваги на паростках громадянського суспільства в домодерній історії»<sup>72</sup>. Адже саме під час боротьби міщан з феодалами, початок якої в Європі сягає XI ст., міста поступово звільнялися від залежності від власника, а їх жителі набули персональні свободи<sup>73</sup>.

До речі, міське самоврядування допомагало часом відстоювати конфесійні й етнічні інтереси. Після Люблінської унії міщани в цьому досягнули успіху. Денис Зубрицький, який відповідно до своїх переконань назагал негативно оцінював наслідки Люблінської унії, але не зміг не написати і про її позитивні сто-

рони. І саме з Люблінською унією він пов'язує успіх руської громади Львова в боротьбі за реальне зрівняння в правах з католиками. «**1572.** — У 1569 році всупереч волі значної частини литовсько-руського народу відбулося знаменне об'єднання Великого князівства Литовського з Польським королівством. Руські провінції, досі поєднані з Литвою, тобто Підляшшя, Волинь, більша частина Поділля, Київське, Чернігівське князівства й Україну, від'єднано від Литви і приєднано до Польщі; однак тамтешні руські громадяни зберегли такі ж вільності, як і поляки у своїх краях, тобто руську мову у громадянських і приватних справах, грецьку віру і повну рівність усіх прав. Отож з усіх руських країв, з'єднаних з Польщею, лише Галицький перебував у гіршій ситуації, адже львівських русинів усували від усіх свобод, якими користувалися інші громадяни. Тому у цьому році покликаючись на згадане об'єднання, старші руської нації у Львові Васько Тинович і Хома Бабич звернулися до короля і заявили, що оскільки у всіх інших, тепер польських, провінціях русини мають рівні з поляками права, то несправедливістю буде, що львів'яни є упослідженими. Вони домоглися грамоти, виданої 20 травня на Варшавському сеймі, що львівські русини, які дотримуються східного обряду, можуть користуватися рівними почестями, правами і свободами, як і послідовники римського обряду, можуть провадити всіляку торгівлю й володіти будинками в місті. Під загрозою штрафу у 20000 угорських золотих було заборонено утискати чи переслідувати як їх, так і руське духовенство, про що було повідомлено раду міста і львівського старосту»<sup>74</sup>. Причому, королівською грамотою передбачалося, що половина штрафу, що стягуватиметься за порушення прав русинів, буде йти у королівську скарбницю, а друга половина — скривдженій стороні<sup>75</sup>.

Правда, русини грамотою Стефана Баторія від 21 червня 1578 р. були позбавлені ряду дарованих їм раніше привілеїв<sup>76</sup>, але зроблено це було королем у відповідь на ту нелояльність, яку виявили православні Львова у 1578 р.: 16 червня цього року у місті за наказом короля втратили молдавського господаря та козацького ватажка Івана Підкову, котрого «з маніфестаціями поховали українці. Причому доволі демонстративним виглядає наступний крок короля — його грамота на користь вірменської громади міста у вирішенні суперечки з міською владою. Привілеєм від 21 липня 1578 року Стефан Баторій виносить рішення, за яким львівські вірмени повинні були користуватися такими ж законами й вольностями, що й інші львівські міщани, як у справах торгівлі сукном та різними напоями, так і у виконанні різних ремесел, причому за ними зберігалися всі вірменські закони й суди»<sup>77</sup>. І це теж можна розглядати в контексті Люблінської унії. І як з огляду на викладені вище факти потрактувати такий пасаж із підручника для 8 класу стосовно реалій кінця XVI ст.: «Українське міщанство переживало тяжкі часи. В українських містах з'явилися польські та німецькі ремісники різних спеціальностей, які, отримавши високу фахову підготовку у вели-

найдавніших часів до XVIII ст.). — № 2. — К., 2002. — С. 136–150. Правовий устрій львівських вірмен в останні роки досліджувала також М.Демкова, яка не лише захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук в 2005 р, але і написала ряд цікавих розвідок на цю ж тему (див.: Демкова М. Самоврядування вірменської громади у місті Львові (XIV–XVIII ст.) Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук — Львів, 2005. — 19 с.; Демкова М. Цивільне право за вірменським статутом 1519 р. // Вісник Львівського університету. Серія юридична. — Вип. 38. — Львів, 2003. — С. 48–55 тощо). На цю ж тему писав і М.Кобилецький (Див: Кобилецький М. Судочинство вірменської громади у м. Львові (XIV–XVIII ст.) // Юридический вестник Одесской национальной юридической академии. — № 1. — Одесса, 2002. — С. 119–121)

<sup>69</sup> Свідерський Ю., Ладиченко Т., Романишин Н. Історія України. Підручник для 7 класу. — К., 2007. — С. 215.

<sup>70</sup> Смолій В. Степанков В. Історія України ... — С. 182.

<sup>71</sup> Свідерський Ю., Ладиченко Т., Романишин Н. Історія України. Підручник для 7 класу. — К., 2007 <http://shkola.ua/book/read/70/page184>

<sup>72</sup> Яковенко Н. «Образ себе» — «образ Іншого» у шкільних підручниках з історії // Шкільна історія очима істориків-науковців. Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / Упорядкування та редакція Н. Яковенко. — К., 2008. — С. 116. Див.: <http://khp.org.ua/index.php?id=1224511000>

<sup>73</sup> Про правосвідомість міщан у містах з німецьким правом див.: Рогачевский А. Меч Роланда: Правовые взгляды немецких горожан XIII–XVII вв. — СПб, 1996. — 156 с.

<sup>74</sup> Зубрицький Д. Хроніка міста Львова / Пер. І. Сварник. — Львів, 2002. — С. 175–176.

<sup>75</sup> Привілеї національних громад міста Львова (XIV – XVIII ст.) Упор. М.Капраль. — Львів, 2000. — С. 50. Традиційну для української історіографії інтерпретацію даного привілею див.: Капраль М. Національні громади Львова XVI–XVIII ст. (соціально-правові взаємини). — Львів, 2003. — С. 65–66.

<sup>76</sup> Привілеї національних громад міста Львова... — С. 54–56.

<sup>77</sup> Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упор. М.Капраль. — Львів, 2000. — С. 298–301.



ких ремісничих центрах Німеччини та не знайшовши там місця роботи, створювали тут нові цехи різних ремісничих спеціальностей<sup>78</sup>. І хоч питома вага їх у загальній кількості жителів міст була незначною, та все ж вони користувалися привілеями, захоплювали у свої руки міське управління, а, отже, і монополію на ремесло й торгівлю...»<sup>79</sup>

Ніяк не хочу заперечувати наявність соціальних і релігійних конфліктів на руських землях і в містах зокрема. Інакше не було б потреби регулярно видавати привілеї про збереження прав і свобод православних та про зрівняння їх з католиками. Але конфлікти характерні були для всієї Європи, і то не тільки у XVI ст. Наявність таких конфліктних ситуацій засвідчує організація контрольних органів поспільства у системі міського самоврядування у багатьох європейських містах з німецьким правом<sup>80</sup>. Це були здебільшого соціальні конфлікти. А конфлікти етнічні та міжконфесійні можливі лише там, де є люди різної крові, різної віри, різних конфесій. Такою територією «між Сходом і Заходом» були і руські землі. У цьому їхня особливість, їхні плюси і мінуси<sup>81</sup>. Але і заперечувати конфлікти, і всю історію зводити до релігійного і етнічного протистояння неприпустимо. Була, є і, хочеться вірити, що буде співпраця між людьми, що живуть на одній землі. Прикладом цього є для XVI ст. створення колегії «станів і націй» (*ordines et nationes*)<sup>82</sup>. Про необхідність висвітлення такої співпраці і взаємодії для ближчої до нас історії згадував і Я. Грицак<sup>83</sup>. Саме за такого всебічного висвітлення окремих історичних подій, за відмови від ідеологічних штампів і буде виховуватись і критичне мислення, і толерантність, і взає-

<sup>78</sup> Тут варто би було згадати, що в XVI ст. почалася нова хвиля колонізації, що була пов'язана із реформаційними процесами і релігійними війнами у Європі (Див.: Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні XIV – початку XVII ст. – Львів, 2002. – С. 65).

<sup>79</sup> Швидько Г. Історія України XVI–XVIII ст. Підручник для 8 класу. – К., 1997. – С. 17–18. Хоч підручник цей виданий досить давно, але й досі залишається актуальним, і не лише у загальноосвітніх середніх закладах, але і у профільних.

<sup>80</sup> Див.: Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні XIV – початку XVII ст. – Львів, 2002. – С. 162–163.

<sup>81</sup> Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом // Україна між Сходом і Заходом: Нариси з історії культури до початку XVIII ст. – Львів, 2001. – С. 1–12; Дашкевич Я. Україна на межі між Сходом і Заходом // Записки НТШ. – Т. 222. – Львів, 1991. – С. 28–44; Яковенко Н. «Україна між Сходом і Заходом»: проекція однієї ідеї // Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. – К., 2002. – С. 333–365 та ін.

<sup>82</sup> Kapral M. Urzędniczy miasta Lwowa – Toruń, 2008. – S. 28–29.

<sup>83</sup> Грицак Я. Як викладати історію України після 1991 року? // Страсті за націоналізмом: Історичні есеї. – К., 2004. – С. 21.

моповага, і взаєморозуміння.

Цивілізованість і терпимість до «іншого», толерантне ставлення до того, хто думає і живе не так, як ми, є невіддільними. «Плюралізм світобачення є великим досягненням цивілізації, який людство вистраждало своєю тривалою і трагічною історією. Тільки з різноманітності поглядів може «зіткатися» загальна картина світової історії, у якій головним актором виступає «історична Людина». Не так важливо, чи буде ця картина образно-естетичною чи науково-критичною, головне, щоб вона завжди була гуманістичною»<sup>84</sup>.

Тому не можу цілковито погодитися з твердженням Н. Яковенко «про нагальну потребу “розщеплення жанрів” двох історій – дидактичної (себто підручкової та науково-популярної) і дослідницької», бо начебто «сфери дидактичної та наукової історії – це різні планети»<sup>85</sup>. Звісно, ці «дві історії» спираються на різну методологію, до них і вимоги різні. Але вони все ж мають послуговуватися тими самими фактами, без замовчування і тенденційного підбору. Відтак, дидактична історія має перестати бути «ерзацом ідеології», чи «оперувати фікціями, котрим не відповідає жодна емпірична реальність», навіть заради творення «лінійної тяглості, без розривів і перервностей від першопочатків етносу донині...»<sup>86</sup>. Шкільні та вишівські підручники мають ґрунтуватися на сучасних досягненнях історичної науки. І ніяк не варто боятися, що впаде авторитет вчителя, якщо, образно кажучи, голос його звучатиме невпевнено<sup>87</sup>. Навпаки, випуклення дискусійності окремих проблем дасть змогу спонукати учнів до їх критичного осмислення, а разом з тим, продемонструвати повагу до них як до особистостей з боку вчителя чи то викладача. І це обов'язково буде адекватно оцінено учнями й студентами. Це, на моє переконання, ефективний шлях до виховання нового покоління інтелектуалів, до подолання нашої провінційності.

<sup>84</sup> Зашкільняк Л. Методологія історії: від давнини до сучасності. – Львів, 1999. – С. 219.

<sup>85</sup> Яковенко Н. Одна Клію, дві історії // Критика – Ч. 12(62). – К., 2002. – С. 13.

<sup>86</sup> Там само – С. 12.

<sup>87</sup> Пор.: Грицак Я. Як викладати історію України після 1991 року? // Страсті за націоналізмом: Історичні есеї. – К., 2004. – С. 14.